

Л.Л. Залізник, Д.О. Ветров

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРАВЕТСЬКОЇ СТОЯНКИ ТРОЯНОВЕ 4 НА КІРОВОГРАДЩИНІ У 2007 р.

The article is devoted to the publication of materials from a new research in 2007 at the first in the Central Ukraine Gravettian settlement Troyanove 4.

Стоянка Троянове 4 входить до великого скупчення різночасових пам'яток кам'яної доби на р. Велика Вись під м. Новомиргород на Кіровоградщині. Їх відкривачем є краєзнавець з Новомиргорода П.І. Озеров. Саме він і виявив цю пам'ятку на початку 80-х рр. ХХ ст. У 1989 р. її відвідала О.В. Цвек, 1992 р. — Л.В. Кулаковська, 2004 р. — В.М. Степанчук і Д.О. Ветров. Розкопки стоянки розпочато з 2006 р. експедиціями ІА НАНУ та Національного університету «Києво-Могилянська Академія» (НаУКМА) під керівництвом Л.Л. Залізника та Д.О. Ветрова.

У липні—серпні 2007 р. розкопки Троянового 4 продовжено археологічною експедицією НаУКМА під керівництвом Л.Л. Залізника. Керівником розкопу, на якому щоденно працювало від 10 до 20 студентів НаУКМА, був Д.О. Ветров. Активну участь у роботах брали П.І. Озеров, керівники практики студентів Ю.В. Кухарчук, В.О. Шумова, С.В. Конча, Н.Д. Довженко та студенти магістеріуму та бакалаврату НаУКМА, що проходили археологічну практику. За польовий сезон 2007 р. досліджено 20 м² пам'ятки, а також за допомогою ручного бура виявлено і прошурфовано ще два скупчення кременю, аналогічного знайденому в розкопі, — Троянове 4В та Троянове 4С.

Виявлена розкопками 2007 р. стратиграфія та планіграфія культурного шару, як і власне знахідки, значною мірою ідентичні матеріалам та результатам досліджень попереднього 2006 р.

Стоянка розташована на мисі між двома схилами Троянової балки, за 500 м на північній захід від крайніх хат с. Троянове Новомиргородського р-ну на Кіровоградщині. Підйом-

ний матеріал залягав нерівномірно, кількома скупченнями на площі приблизно 100 × 50 м на оранці південно-західної частини мису, який піднімається над поверхнею ставка на 20 м. Виявлено три скупчення однотипного крем'яного матеріалу. Розкоп 2006 і 2007 рр. закладено на центральному скупченні Троянове 4, а скупчення Троянове 4В та 4С прошурфовані.

Стратиграфію пам'ятки подаємо з урахуванням палеогеографічних досліджень Ж.М. Матвіїшиної та О.Г. Пархоменка, які працювали на стоянці в липні 2007 р. Якщо на місці розкопу скупчення Троянове 4А частина четвертинних відкладів над культурним шаром була частково змита, то в межах скупчень Троянове 4С та 4В стратиграфічна колонка не постраждала від ерозійних процесів.

У шурфі на місці скупчення Троянове 4С крем'яні вироби залягали нижче від голоценового ґрунту, на глибині 1—1,2 м від поверхні, в бузькому лесі, який на глибині 2,4 м підстиляється витачівським похованим ґрунтом. Аналогічні умови залягання простежено і в скупченні Троянове 4В. На місці розкопу (скупчення Троянове 4А) крем'яний матеріал також знайдено під сучасним ґрунтом, але безпосередньо під тонким орним шаром. У нашому конкретному випадку чорнозем потужністю 0,8—0,9 м з поступовим зниженням вмісту гумусу з глибиною і чітким карбонатним ілювієм був змитий і замінений тонким (0,3 м) шаром оранки, який ліг безпосередньо на бузький лес, що містив культурний шар стоянки. Тобто, в усіх трьох скупченнях пам'ятки кремені залягали практично на одному стратиграфічному рівні — у верхній частині бузького лесу, що утворився під час максимуму похолодання понад 20 тис. рр. тому.

Розкоп 2007 р., з площею 20 м², прирізано до розкопу 2006 р. із заходу та півдня. Культурний

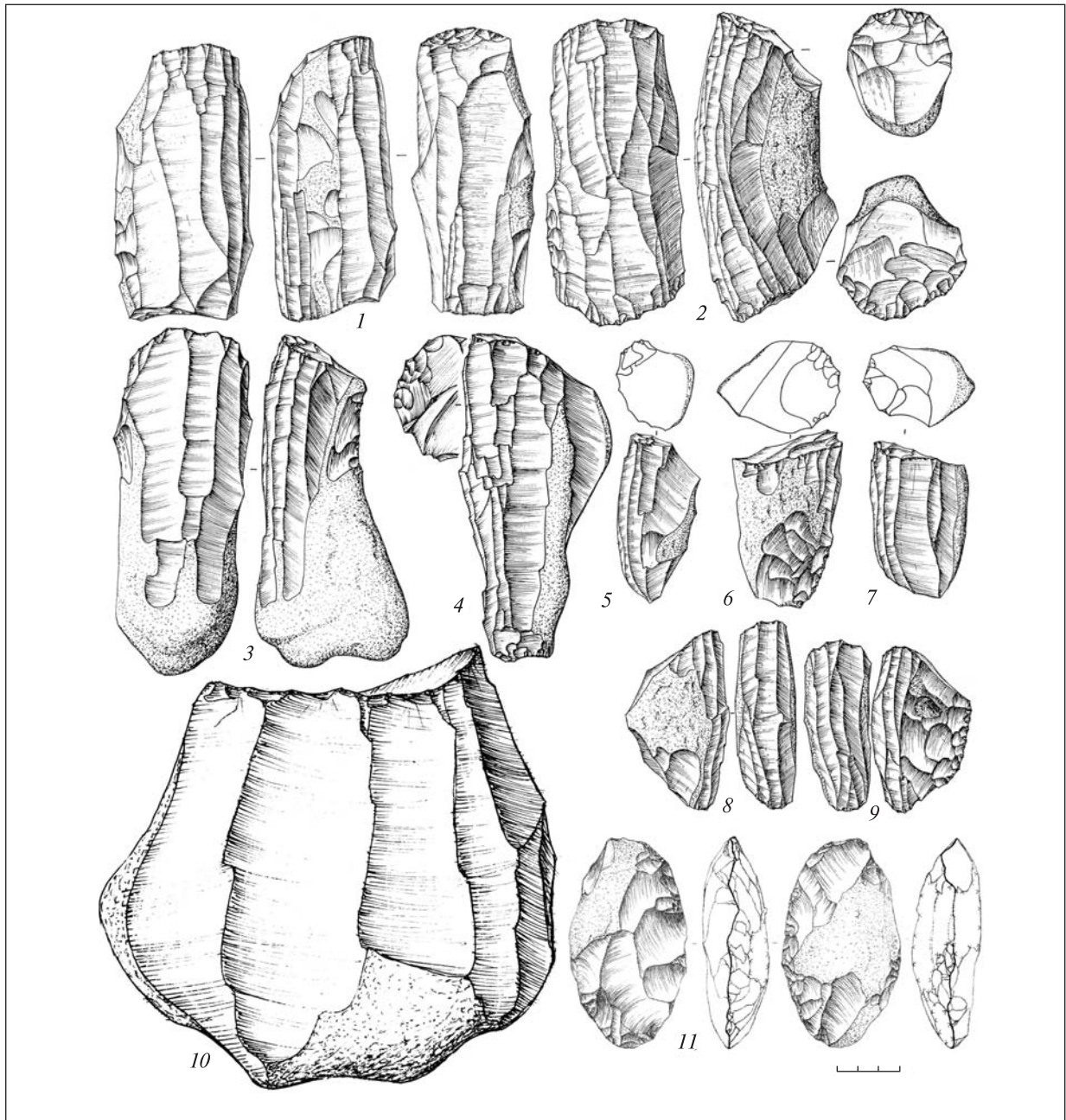

Рис. 1. Троянове 4, 2007 р. Нуклеуси (1–10), двобічно оброблене знаряддя — «рубило по кістці» (11)

шар досліджувався, як і попереднього року, в метровій сітці координат горизонтами потужністю 10 см, які розбиралися ножами та лопатами. Шар пересіювали, а потім промивали через сито з отворами 3 × 3 мм. У розкопі знахідки траплялися з поверхні до глибини 0,9 м. Але найбільша їх концентрація пов'язана з глибинами 0,3–0,7 м. У межах розкопу на глибині понад 1 м культурні рештки відсутні. На поверхні та в гумусі більшість кременів мали молочно-білу патину та ушкодження плугом унаслідок тривалого перебування в орному шарі. Патинізація артефактів із суглинків нерівномірна.

Вапнякова кірка вкривала більшість кременів із суглинків, особливо їхній нижній бік.

Горизонтальне залягання кременів у культурному шарі, їхні гострі краї, що не мають ушкоджень через переміщення матеріалу природними чинниками, свідчать про непорушеність шару. Очевидно, культурний шар стоянки нижче від переораного гумусу не перевідкладався. Матеріали в усій його товщі типологічно і морфологічно однорідні, тобто гомогенні. Про це свідчать знахідки фрагментів артефактів, які залягали на різній глибині, але виявилися уламками одного виробу. Значна товщина

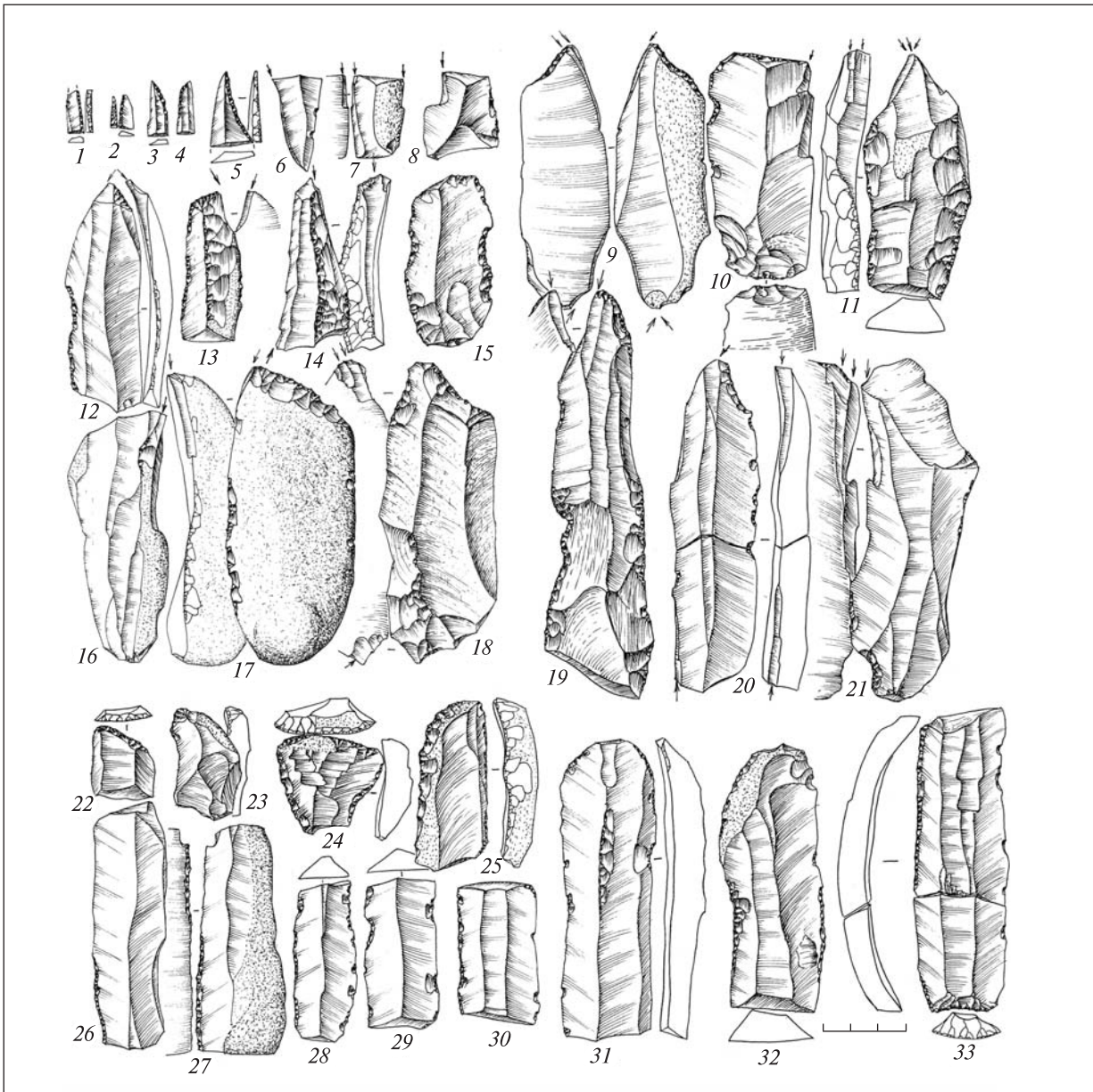

Рис. 2. Троянове 4, 2007 р. Крем'яні знаряддя: мікроткладні (1–5), різці (6–21), скребачки (22–25), пластини з ретушшю (26–33)

єдиного культурного шару (приблизно 0,3–0,7 м від поверхні), можливо, пояснюється швидким темпом накопичення лесів, а надто що ділянка мису зі стоянкою має незначний ухил у бік балки. Не можна виключати можливості переміщення по вертикалі незначної частини дрібних кременів землерийними тваринами.

Більшість матеріалів 2006 р. походить з великого скупчення різноманітних сколів та нуклеусів у південно-західному куті розкопу. Це скупчення крем'яного бою з окремими знаряддями продовжувалося в стінку розкопу у південно-західному напрямку. Саме у цей бік прирізано розкоп 2007 р., який однак не вичерпав об'єкт, оскільки скупчення продовжилося далі на пів-

денний-захід та особливо на південь. У цей бік планується прирізатися в наступному 2008 р. Цей своєрідний точок з первинної обробки кременю містив також завершені знаряддя — різці, скребла на великих первинних відщепках, пластини з ретушшю. Поєднання інтенсивної первинної обробки кременю з виразними серіями завершених знарядь дає підстави віднести пам'ятку до стоянок-майстерень.

Крем'яним виробам властиві великі розміри. Багато відщепів сягали розмірів долоні завтовшки 2–3 см і більше. Знайдено численні уламки великих пластин, ширина яких нерідко перевищує 4 см і часом сягає 5–6 см. Все це, разом з великими, масивними, не до кінця спра-

цьованими нуклеусами, свідчить про багату сировинну базу мешканців пам'ятки.

Сировиною для виготовлення знарядь слугували досить великі жовна якісного темно-сірого кременю з первинних родовищ. З огляду на неекономне використання сировини, родовище могло бути розташоване неподалік від пам'ятки. Крем'яна сировина з околиць с. Коробчино, що всього за 5 км на південний захід від стоянки, здебільшого відрізняється кольором і гіршою якістю порівняно з кременем стоянки Троянове 4, що дало підстави для припущень про походження кременю з Троянового з якогось невідомого родовища. Однак 2007 р. великі жовна дуже схожого на троянівський кременю знайдено в одному з ярів с. Коробчине, де могло бути джерело сировини для мешканців стоянки.

Два роки розкопок не виявили в культурному шарі пам'ятки справжніх фауністичних решток, хоча нечисленні дрібні фрагменти кісток, знайдені в процесі промивання культурного шару, дають надію на отримання фауністичних решток у майбутньому. Наявність виразних різців для обробки кістки та рогу свідчить, що фауністичні рештки на стоянці були, але, очевидно, погано збереглися

Таблиця. Крем'яні вироби стоянки Троянове 4, 2007 р.

Вироби	Кількість
Нуклеуси	
одноплощинні ортогнатні великі	6
ортогнатні малі	6
зі скошеною площиною	2
двоплощинні ортогнатні великі	3
ортогнатні малі	4
зі скошеною площиною	3
Нуклеоподібні уламки	2
Авіважі	9
Відбійники крем'яні	3
Пластини та їх уламки	523
Відщепи та фрагменти кременю	4043
Аморфні відщепи та уламки з ретушшю	80
<i>Знаряддя ретушовані</i>	
Уламки пластинок з притупленим краєм	3
Вістря зі скошеним кінцем	2
Різці кутові на зламаній пластині	8
з бічною ретушшю	9
з серединною ретушшю	3
Скребачки кінцеві	
на кінці тронкованих пластин атипові	2
з носиком високі оріньякського типу	1
атипові на пластинах	2
Біфаси	1
Скребла на великих первинних відщеплах	77
Пластини з ретушшю	128
Усього	4888
З них завершених знарядь з ретушшю	236

через несприятливий хімічний склад відкладів, у яких вони залягали. Цей висновок підтверджують дані трасології — частина знарядь стоянки має сліди роботи з кісткою чи рогом.

Колекція кременю з розкопу 2007 р. стоянки Троянове 4, що зберігається в ІА НАНУ, нараховує 4888 артефактів. Первинна обробка кременю, зважаючи на великі відбивні горбки первинних відщепів та відбійників на шматках кременю із зірчастою забитістю, відбулася із застосуванням жорсткого крем'яного відбійника. Знайдено великі одно- та двоплощинні нуклеуси з ортогнатними чи ледь скошеними площинами (рис. 1). Серед двоплощинних є однобічні (рис. 1, 2—4, 10) і двобічні S-подібного профілю (рис. 1, 1). Знайдено дуже велике сплющене одноплощинне ядрище завбільшки 20 × 22 см з негативами пластин до 6 см завширшки (рис. 1, 10). Великі нуклеуси мають сліди зняття великих досконалих пластин. Їхні площини ретельно підправлені попереочними сколами, представленими в колекції кількома виразними авіважами.

Особливістю є неглибокі негативи відбивних горбків сколів, перш за все пластин. Зняті з великих призматичних нуклеусів пластини демонструють плаский і широкий відбивний горбок з навислим над ним краєм ударної площини, так звану «губкою». Саме такі особливості властиві техніці сколювання досконалих пластин за допомогою м'якого (рогового?) відбійника, яка є характерною ознакою обробки кременю багатьох гравецьких пам'яток прильодовикової Європи. Застосування м'якого рогового відбійника пояснює повну відсутність звичних для більшості палеолітичних пам'яток відбійників з таких кристалічних порід як граніт чи гнейс.

Поряд з великими ядрищами з ортогнатними чи ледь скошеними площинами трапляються значно менші (рис. 1, 5—7). Є одно- та двоплощинні нуклеуси зі скошеними площинами (рис. 1, 8, 9).

Як зазначалося, колекції властиві значні розміри пластинчастих заготовок знарядь. Переважна більшість виробів з ретушшю зроблена на великих і дуже великих пластинах. 90 % з них мають ширину від 2 до 4 см і навіть більшу (рис. 2).

Виробів зі слідами ретуші досить багато — 316 екз., що становить понад 6 % усіх знахідок. Однак переважна більшість з них морфологічно невиразні. Це 80 аморфних відщепів та уламків кременю з ретушшю, 77 скребел на первинних відщеплах переважно неправильної форми, більш ніж 100 пластин зі спорадич-

ною ретушню та псевдоретушню, що виникла внаслідок їх використання у трудових операціях. Лише десяту частину виробів з ретушню (31 екз. або близько 0,6 % знахідок) можна віднести до морфологічно завершених ретушованих знарядь. Отже структуру комплексу виробів з ретушню визначають п'ять головних категорій знарядь: різці, скребачки, пластини з ретушню, пластинки та вістря з притупленим краєм та скребла на відщепі.

Найбільш виразною категорією комплексу є різці (рис. 2, 6—21). Більшість виготовлено на великих досить масивних пластинах. Часом пластини мають грубу ступінчасту ретуш чи ретушовані скобелеподібні виїмки по довгих краях (рис. 2, 11, 19). Значна частина знарядь дійшла до нас в уламках. Однак цілі екземпляри (рис. 2, 19—21) дають уявлення про справжні розміри більшості цих інструментів. Шість різців на куті зламані пластини (рис. 2, 6—8, 10, 16), сім — бічних ретушних (рис. 2, 9, 12—14, 17—19, 20), три — серединні (рис. 2, 11, 21). Частина різців подвійні (рис. 2, 9, 20, 21). Особливої уваги заслуговує різець на куті уламка великої пластини, базальний кінець якої потоншений двобічним підтесуванням (рис. 2, 10), властивим нолям костенківського типу.

На тлі яскравої серії різців скребачки виглядають невиразно. Привертає увагу висока скребачка з носиком оріньякоїдного типу на відщепі (рис. 2, 23). Знайдено дві атипові скребачки на пластині та відщепі (рис. 2, 22, 24). Деякі пластини з ретушню мають скребкоподібні заокруглення на кінцях (рис. 2, 25, 31, 32).

Невиразні скребачки пам'ятки компенсуються численною серією (77 екз.) грубих скребел на великих первинних відщепі. У більшості випадків ретуш груба, несистематична. Часом це псевдоретуш, що утворилася по краю масивних первинних відщепів унаслідок їх використання в якості скребел.

Уламки великих пластин з ретушню — найчисленніша категорія ретушованих виробів — 128 екз. Але зазначимо, що по-справжньому ретушованих знарядь небагато. Добре ретушований один чи два довгі краї мають лише з десяток пластин (рис. 2, 26—33). Переважна більшість виробів має нерегулярну, часто спорадичну ретуш або псевдоретуш, що виникає на краях пластин унаслідок їх використання у різноманітних трудових операціях. Подібна нерегулярна ретуш є і на пластинчастих заго-

товках різців. Часто на краю пластини є одна чи дві ретушовані виїмки, які свідчать про використання її як скобеля по кістці, рогу чи дереву. Знайдено пластину з круто ретушованою виїмкою на кінці (рис. 2, 31).

Відзначимо досить несподівану знахідку біфасу завбільшки 10 × 5,5 см і завтовшки 3 см (рис. 1, 11). Висловлено думку, що знахідка являє собою заготовку нуклеуса зі спеціально підготовленим поперечними сколами ребром для зняття первинної реберчастої пластини. Однак цьому припущенню суперечать значні розміри нуклеусів стоянки. Величина найменших залишкових ядрищ (рис. 1) дорівнює, а часом і перевищує, розміри згаданого біфасу. Г.В. Сапожникова після трасологічного обстеження артефакту визначила його функцію як «рубало по кістці», яким розрубували або трошили кістку.

Вироби для оснащення металеві зброї представлені в комплексі з розкопу 2007 р. чотирма уламками пластинок з притупленим краєм (рис. 2, 1—4). Вони притуплювалися крутою, як правило, зустрічною ретушню, яка далеко заходила в тіло заготовки. В колекції є дві пластинки зі скошеним крутою ретушню кінцем, одна з яких (рис. 2, 5), можливо, демонструє початковий етап виготовлення граветського вістря.

Ці особливості виготовлення мікрореконструкцій з притупленим краєм разом з іншими характеристиками крем'яного комплексу Троянового 4 (техніка м'якого відбійника, набір різців) властиві носіям граветських культурних традицій середнього етапу верхнього палеоліту Європи. Це дає підстави вбачати паралелі крем'яному комплексу Троянове 4 в матеріалах пам'яток граветської традиції Центральної та Західної Європи, а також Подністров'я (Молодове V, 10—7 шари, нижні верхньопалеолітичні шари Молодове I, Кормань IV, Косоуци, Оселівка II, Вороновиця, Бабин I, Галич, Межигірці I тощо). Однак найближчі аналогії граветським матеріалам Троянового 4 маємо серед знахідок нижніх шарів 8 та 7 стоянки Володимирівка за 70 км на захід від Троянового на р. Синюха.

Враховуючи нечисленність граветських пам'яток у Центральній Україні, стоянка Троянове 4 є перспективною пам'яткою, що потребує подальших досліджень. Зокрема варто прирізати в південному напрямку від розкопу 2006—2007 рр. та закласти новий розкоп на місці шурфу скупчення Троянове 4В, відкритого у 2007 р.

